

Český jazyk s nadhledem 8

PŘEHLED UČIVA

pro základní školy a víceletá gymnázia

Pravopis přejatých slov

Slova obecná O pravopisu přejatých slov rozhoduje především míra jejich zdomácnění a rozšíření v češtině. Slova zdomácnělá se zpravidla píší podle zásad českého pravopisu.

Vlastní jména **Jména osobní a zeměpisná** pocházející z jazyka, který užívá latinskou abecedu, se většinou píšou pravopisem původním. Např. *Ludwig van Beethoven, Daniel Defoe, Barcelona, Monte Carlo*.

Jména osob a zeměpisná jména pocházející z jazyka, který užívá jiné písmo než latinku, se přepisují podle zavedených pravidel. Např. *Alexandr Sergejevič Puškin, Peking, Soul*.

Většinou se v počestěné podobě užívá jmen cizích panovníků, feudálů a papežů, některých známých historických osobností. Např. *Kryštof Kolumbus, Mikuláš Koperník, Ludvík XIV*.

U některých zeměpisných jmen se používá vžitá podoba počestěná. Např. *Paříž, Londýn, Nil, Austrálie*.

Výslovnost přejatých slov

1. Psané **di, ti, ni** se vyslovuje **tvrdě**. Srov. např. psaní a výslovnost přejatých slov *diktát, titul, nikl, politik, technik, minimální, modifikace* [diktát, titul, nikl, politik...].
2. Spojení **i + samohláska** se vyslovuje s **vloženým j**, srov. *dieta* [dije-], *dialekt* [dija-], *anatomie* [-mije], *hyena* [hije-], *kiosk* [kijo-], *studium* [-dijum], *stadion* [-dijon i -dijón].
3. Psané **i po samohlásce** a **před souhláskou** se vyslovuje jako [j], např. *detail, detailní* [detajl-], *celuloid* [-lojt].
4. Ve slovech zakončených na **-ismus, -smus** vyslovujeme **-z** [-izmus, -zmus], např. *archaismus, spasmus*.

Skloňování obecných jmen přejatých a cizích vlastních jmen

Podstatná jména cizího původu se obvykle skloňují jako slova domácí, ale v jejich zařazení ke vzorům i v jejich tvarech jsou některé odchylky.

Jména obecná přejatá mívají rod a skloňování podle svého zakončení v 1. pádě jednotného čísla.

- Jména zakončená na **souhlásku** bývají rodu mužského a nejčastěji se skloňují podle vzoru tvrdého. Např.: *autor, ekonom* (pán), *atom, traktor, kolektiv* (hrad).
- Jména zakončená na **samohlásku** *-a* nebo *-e* (pomnožná na *-y, -e*) bývají rodu ženského a skloňují se podle vzoru tvrdého nebo měkkého. Např.: *fyzika, lyrika* (žena), *diskuse, televize* (růže).

Jména zakončená na *-o* bývají rodu středního a skloňují se podle tvrdého vzoru. Např.: *auto, tempo, kino* (město).

Podstatná jména zakončená na *-ea* mají některé tvary podle vzoru žena a jiné podle vzoru růže:

	j. č.	mn. č.
1. p.	idea	idey – ideje
2. p.	idey – ideje	idejí
3. p.	ideji	ideám – idejím
4. p.	ideu	= 1. pádu
5. p.	ideo!	= 1. pádu
6. p.	o ideji	o ideách – idejích
7. p.	ideou – idejí	ideami – idejemi

U **jmen obecných**, zvláště původu latinského a řeckého, se neshoduje se zakončením 1. pádu často ani rod, ani podoba kmene v ostatních pádech.

- Jména zakončená na **-um, -on** jsou rodu středního, ostatní tvary mají bez tohoto zakončení. Např.: *album* – 2. p. j. č. *alba* (vz. město); *epiteton* – 2. p. j. č. *epiteta* (vz. město).
- Jména zakončená na **-ium, -eum, -uum, -ion** mají v množném čísle v 2., 3., 6. a 7. pádě koncovky podle vzoru moře = *-í, -ím, -ích, -i*, např.: *muzeum* – 3. p. mn. č. *muzeím*; *symposium* – 6. p. mn. č. *symposiích*.
- Jména zakončená na **-us, -ius** mají ostatní pády zpravidla bez *-us, -ius*, např.: *cyklus* – 2. p. j. č. *cyklu*; *génus* – 2. p. j. č. *génia*, *rytmus* – 2. p. j. č. *rytmu*; ale *bonus* – 2. p. j. č. *bonusu*, *cirkus* – 2. p. j. č. *cirkusu*.

Vlastní jména osobní se zařazují k jednotlivým vzorům podle rodu a zakončení v 1. pádě j. č. (podobně jako jména domácí). Např.: *Pasteur* [pastér], *Fleming* (vz. pán), *Mickiewicz* [mickjevič] (vz. muž), *Zola* (vz. předseda).

Mužská jména osobní na **-s, -z, -c, -x** se zpravidla skloňují podle vzoru muž. Např. *Klemens* – *Klemense*. U některých se vyskytují i tvary podle vzoru pán. Např. *Felix* – *Felixe* i *Felixa*.

- Osobní jména na **-o** se skloňují podle tvrdého vzoru bez koncovky: např. *Michelangelo* – *Michelangelo* (pán).
- Jména na **-e** se skloňují také podle tvrdého nebo měkkého vzoru bez koncovky. Např. *Goethe* – *Goetha*. Bývají u nich také tvary s koncovkami *-ho, -mu* připojenými k celému jménu. Např.: *Heine* – *Heineho, Heinemu*.
- Jména na **-i, -y** přidávají v jednotném čísle ve 2. a 4. pádě koncovku *-ho*, ve 3. pádě *-mu*, v 6. a 7. pádě *-m*. Např.: *Verdi* – *Verdiho, Verdimu, Verdim*.
- Jména zakončená na **-us, -os, -es, -as** se skloňují podle vzoru pán. Např.: *Aristoteles* – 2. p. č. j. *Aristotela*, *Pythagoras* – 2. p. j. č. *Pythagora*.

Tvarosloví

Slovesný vid

Slovesa jsou z hlediska slovesného vidu dokonavá nebo nedokonavá:

- **dokonavé** sloveso vyjadřuje děj jako ohraničený nebo jednorázový (*udělat, kopnout, zasadit, dát*),
- **nedokonavé** jako probíhající nebo opakovaný (*dělat, kopat, sázet, dávat*).

Slovesa dokonavá nemohou vyjádřit přítomný děj, jejich tvary přítomného času označují děj budoucí (*vyrobí nové stroje, napíše dopis*).

	č. minulý	č. přítomný	č. budoucí
dokonavá slovesa	pochopil	—	pochopí
nedokonavá slovesa	chápal	chápe	bude chápat

Pravopis

Předpony s-, z-, vz- a předložky s/se, z/ze

O pravopisu sloves (a slov od nich odvozených) s předponou s-/se- a z-/ze- rozhoduje obvykle jejich význam.

Předpona **s-**:

s-/se-

- píše se tam, kde slovesa mají význam směřování:
  - **dohromady** (např. *scházet se, schůze*)
  - **shora dolů** (např. *seskočit, sjet*)
  - **z povrchu pryč** (např. *setřít, smýt*)
- v ustálených případech – např. *schovat se, skončit, slevit, spálit, spáchat, stěžovat si, strávit, stvořit, stýskat si*

Předpony **z-** a **vz-**:

z-/ze-

- píše se tam, kde slovesa vyjadřují:
  - **výsledek děje** (např. *zorat, zbělet*)
  - **změnu dokonavosti při odvozování** (např. *lámat – zlomit*)
- v ustálených případech – např. *zkoumat, zkumavka, zkoušet, zkušenost, zkouška, zpívat, zpěv, zpěvák, zpověď, zpytovat, zpujny, způsobit, zřít*

vz-

- píše se tam, kde sloveso vyjadřuje:
  - **směr vzhůru** (např. *vzlétnout, vzplát*)
  - **vymanění se z nějakého stavu** (např. *vzpamatovat se*)
  - **pohyb nebo činnost proti něčemu** (např. *vzpouzet se*)
  - **začátek děje** (např. *vzkázat*)

Předložky **s/se, z/ze**:

Předložky **s** a **z** se v písmu rozlišují podle toho, se kterým pádem se ve větě pojí.

Se **7. pádem** se pojí předložka **s/se**. Např. *s přítelem, se strojem*.

S **2. pádem** se pojí předložka **z/ze**. Např. *z hor, ze strany*. V případě, kdy pisatel považuje za nutné předložkou vyjádřit pohyb z povrchu pryč, popř. po povrchu dolů, může použít ve **2. pádě** předložku **s** – např. *vzít se stolu, téci se svahu*.

Se **4. pádem** se pojí předložka **s**. Vyskytuje se pouze v knižních výrazech. Např. *být s to* (je s to se rozhodnout = je schopen se rozhodnout).

Skupiny bě/bje, pě, vě/vje, mě/mně

Písmeno **ě** označuje po retných souhláskách **b, p, v, f** dvě hlásky: **j a e** (např. *hřibě, spěch, věc, fěrtoch*) a po souhlásce **m** rovněž dvě hlásky: **ň a e** (např. *město*).

- Vyslovované [je] se tedy zpravidla píše **ě**.
Jen ve slovech s předponami (např. ob-, v-), kde slovotvorný základ začíná slabikou **je-**, se píše **-je-** (např. *objednat – jednat, vjet – jet*).
- Slabika vyslovená [mně] se píše buď **mě**, nebo **mně**.
mě – píšeme např. ve slovech *měkký, měřit, tamější* (k tam), *soukromě* (k soukromý), ve tvarech podstatných jmen (např. v 6. p. j. č. – v *zimě*), ve 2. a 4. p. zájmena já (*mě*)).
mně – píšeme, je-li v příbuzném slově zřejmá skupina **mn** [mň] – např. *rozumně – rozumný, temně – temný*, ve 3. a 6. p. zájmena já (**mně**)).

Skladba

Věta jednoduchá a souvětí

Věta jednoduchá obsahuje jen jediný spojení přísudku s podmětem (jednu základní skladební dvojici), popř. jeden větný základ, jde-li o větu jednočlennou nebo větný ekvivalent.

V **souvětí** se mohou vyskytovat věty hlavní a věty vedlejší. Vedlejší věty jsou vždy závislé na větě řídící, kterou může být buď hlavní věta, nebo jiná věta vedlejší.

Druhy vedlejších vět

Vedlejší věty jsou vždy připojeny spojovacími výrazy:

- spojkami (podřadicími – *protože, když, přestože*),
- vztažnými zájmeny (*který, jaký, jenž*),
- vztažnými příslovci (*kde, kdy*).

Věta vedlejší vyjadřuje větný člen věty řídící.

Podle toho, který větný člen řídící věty věta vedlejší zastupuje či vyjadřuje, rozlišují se vedlejší věty:

- podmětné,   – přívlastkové,
- přísudkové,   – příslovečné,
- předmětné,   – doplňkové.

Významové poměry mezi souřadně spojenými hlavními větami

Poměr slučovací ⊕

je mezi větami významově (i mluvnicky) rovnocennými.

a	Nezaváhala ani na chvíli a rychle mi podala ruku.
i	Studoval jazyky i četl knihy.
ani	Nakonec jsme nelyžovali ani nebruslili.
nebo	Něco si ušiji nebo upletu.
také	Ráda si přečtu hezkou knihu, také se ráda podívám na dobrý fi lm.
též	Souhlasím s tebou, též to podepíšu.
pak	Sbalím si věci, pak půjdu na autobus.
jednak – jednak	Jednak se mi tam nechtělo, jednak jsem neměla čas.
ani – ani	Ani nenapsal, ani se neozval.

Před spojkami **a, i, ani, nebo** ve významu slučovacím nepíšeme čárku.

Poměr stupňovací ⊔

je mezi souřadně spojenými větami tehdy, jestliže obsah druhé věty stupňuje obsah věty první.

ba	Prolezli jsme celý hrad, ba do sklepení jsme nahlédli.
dokonce	Honza dobře recitoval, dokonce hrál amatérské divadlo.
ba i	Slunce svítilo, ba i krásně hrálo.

dokonce i	Přestala se stydět, dokonce se i rozpovídala.
nejen – ale i	Před tvým příjezdem jsem nejen nakoupila, ale i uvařila.
nejen – nýbrž i	Tajemný příběh slyšel nejen od strýce, nýbrž ho i četl.
nejen – ale dokonce	Mladík se na mě nejen usmál, ale dokonce mě pustil sednout.

Někdy jsou věty v poměru stupňovacím spojeny spojkou **a** ve spojeních **a ještě, a dokonce, a hlavně, a především** aj. Např.: *Nepozdravil, a ještě byl nepříjemný.*

Ve spojení stupňovacím se před těmito spojkami píše čárka.

Poměr odporovací ✕

je mezi souřadně spojenými větami, jejichž obsahy si navzájem odporují.

ale	V pondělí jsme šli na výstavu, ale měli zavřeno.
avšak	Začátek byl v osm hodin, avšak to nám nikdo neřekl.
však	Udělal to správně, nepovedlo se mu to však včas dokončit.
nýbrž	Není to chvályhodné, nýbrž je to trestuhodné.
naopak	Nezlobím se, naopak jsem velmi příjemně překvapený.
jenže	Vařili jsme guláš, jenže jsme ho připálili.
sice – ale	Sice měl z pozvání radost, ale odmítl přijít.

Věty v poměru odporovacím může spojovat i spojka **a**. V takovém případě se před ní píše čárka.

Např.: *Čekali jsme na něj, a on se ani neozval.*

Poměr vylučovací ~

je mezi větami, jejichž obsahy se navzájem vylučují. Jestliže platí obsah jedné věty, neplatí obsah věty druhé.

nebo	Jdi domů, nebo se rodiče budou zlobit.
anebo	Přijď hned, anebo už nechoď vůbec.
buď – nebo	Buď moji zprávu nedostal, nebo onemocněl.
buď – anebo	Buď přijmete naše pravidla hry, anebo hrajte s někým jiným.

Mezi větami v poměru vylučovacím se píše čárka. Jestliže se v poměru vylučovacím obsahy vět jednoznačně vylučují (jestliže platí obsah jedné věty, neplatí obsah druhé věty), píšeme před spojkami **nebo, anebo, či** čárku. Např.: *Můžete si vzít věcnou cenu, nebo můžete jít do dalšího kola naší soutěže.*

Jestliže se obsahy vět výrazně nevylučují, nabízejí se jako možná eventualita, čárku před spojkami **nebo, anebo, či** nepíšeme. Např.: *Večer se dívám na televizi nebo poslouchám rozhlas.*

Poměr příčinný (důvodový, vysvětlovací) ←

je mezi větami, jestliže druhá věta vyjadřuje příčinu, důvod nebo vysvětlení obsahu věty první.

neboť	Všichni spali, neboť byli po náročném výstupu vyčerpaní.
vždyť	Nekřič, vždyť už běžím.
totiž	Neslyšela jsem zvonek, byla jsem totiž v koupelně.
však také	Nerozčiluj se, však také nejásám.

Poměr důsledkový →

je mezi větami, jestliže druhá věta vyjadřuje důsledek, tedy to, co vyplývá z obsahu věty první (jako následek, popř. výsledek).

proto	Zítra se vrátí maminka z lázní, proto dneska musíme uklízet.
a proto	Bojím se o tebe, a proto tu raději zůstanu s tebou.
a tudíž	Uvolnila se místa, a tudíž si jdeme sednout.
tedy	Moc zlobila, nic tedy nedostane.
a tedy	Děti už nemohly, a tedy jsme nešli dál.
a tak	Slíbila polepšení, a tak se už na ni nezlobte.

Mezi větami v poměru důsledkovém či před spojovacími výrazy obsahujícími spojku **a** (**a proto, a tedy, a tak**) se píše čárka.

Významové poměry mezi větnými členy a vedlejšími větami

Mezi jednotlivými členy několikanásobného větného členu mohou být stejné významové poměry jako mezi hlavními větami v souvětí souřadném.

1. poměr **slučovací** – Zuzana přednášela báseň *pomalou a hlasitě*.
2. poměr **stupňovací** – Chtěli jsme písničky *nejen poslouchat, ale i sami zpívat*.
3. poměr **odporovací** – Koupili jsme *levné, ale účelné* sportovní boty.
4. poměr **vylučovací** – V létě pojedou *buď k moři, nebo do hor*.
5. poměr **důsledkový** – V bazénu byla voda *chladnější, a tedy i příjemnější*.
6. poměr **příčinný** (málo používaný) – Náramek je *nádherný, neboť zlatý*.

Souřadně spojené mohou být také vedlejší věty. Jsou vždy stejného druhu.

Nejčastěji bývají v poměru slučovacím, odporovacím a vylučovacím. Méně často v poměru stupňovacím, důsledkovém nebo příčinném.

Podřadící spojky a vztažná zájmena a příslovce, která uvozují vedlejší věty, můžeme někdy vynechat.

Např.:

Zdalo se, že si to rozmyslel a (že) nepřijde na naše setkání po deseti letech.

(I. věta hlavní, II. a III. věta vedlejší podmětá – ve významovém poměru slučovacím)

Přemýšleli jsme o tom, co by se dalo upravit, ba co bychom mohli ještě vylepšit.

(I. věta hlavní, II. a III. věta vedlejší předmětá – ve významovém poměru stupňovacím)

Babička řekla, že buď půjdeme hned domů, nebo určitě nastydneme.

(I. věta hlavní, II. a III. věta vedlejší předmětá – ve významovém poměru vylučovacím)

Souvětí souřadné a podřadné

Souvětí souřadné

- **Spojení dvou nebo více hlavních vět** (z nichž žádná nezávisí na druhé větě jako její větný člen), s libovolným počtem vět vedlejších.
- Každá hlavní věta souřadného souvětí může stát sama o sobě.

Souvětí podřadné

- **Spojení jen jedné věty hlavní** (řídící) s libovolným počtem vět vedlejších.
- Jedna věta závisí na druhé mluvnicky jako její větný člen.
- Obsah věty závislé doplňuje obsah věty řídící.

Spojovací výrazy v souvětí, interpunkce v souvětí

Věty v souvětích se spojují zvláštními slovy – tzv. spojovacími výrazy, nebo vztah mezi nimi není vyjádřen zvláštním slovem.

Spojovací výrazy:

- **spojky** (např. *a, ale, že, když*),
- **vztažná zájmena** (např. *kdo, co, jaký*),
- **vztažná příslovce** (např. *kde, kdy, odkud*).

Nejsou-li věty v souvětí spojeny spojovacími výrazy, pak je v projevu psaném oddělují čárky a v mluveném projevu jsou vyjádřeny intonací nebo pauzou.

V souvětí se oddělují čárkou souřadně spojené věty hlavní nebo souřadně spojené věty vedlejší, nejsou-li spojeny spojkami **a, i, ani, nebo** (ve významu slučovacím).

Dále se oddělují věty závislé od vět řídících. Je-li před spojovacím výrazem vedlejší věty spojka **a** nebo jiná spojka, píšeme čárku jen před **a** nebo před první spojkou.

Např.: *Čekal dlouho, a když se nedočkal, šel domů.*

Je-li před spojovacím výrazem vedlejší věty vytýkající nebo zesilující výraz (např. *teprve, jen, právě, zejména*), píšeme čárku už před těmito výrazy, nikoli až před spojkou.

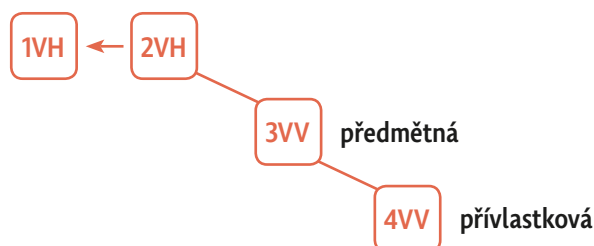
Např.: *Vlak se rozjel, právě když jsme přicházeli k nádraží.*

Souvětí, které se skládá nejméně ze tří vět, pokládáme za souvětí složité.

Např.: *Píšu, neboť vidím, že listy papyrusu jsou o mnoho cennější než to, co lze na ně napsat.*

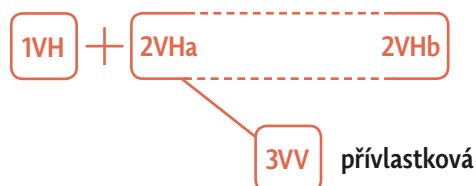
(Sókratés)

Pozor na věty vložené do jiných vět. Musíme je oddělit čárkou.

Např.: *Život je příliš krátký a čas, který ztratíme zíváním, se nám nikdy nevrátí.*

(Stendhal)

Čárka se může psát i před spojkou a:

Bylo už pozdě odpoledne, a bratr stále nepřicházel. – poměr odporovací

Seděli jsme kolem ohně, který příjemně hřál, a zpívali jsme. – věta vedlejší vložená mezi dvě hlavní

Eva dočetla časopis, a ačkoli bylo už jedenáct hodin, pustila si televizi. – spojka **a** spojuje dvě hlavní, spojka **ačkoli** uvozuje větu vedlejší

Obecné výklady o jazyce

Slovanské jazyky

Slovanské jazyky vznikly z jednoho společného východiska, kterému se říká **jazyk praslovanský** – **praslovanština**.

Rozdělení slovanských jazyků:

a) **západoslovanské jazyky** – čeština, slovenština, horní a dolní lužická srbština, kašubština, polština a polabština (na dolním Labi, zanikla v 18. stol.);

b) **východoslovanské jazyky** – ruština, běloruština a ukrajinština;

c) **jihoslovanské jazyky** – slovinština, srbština a chorvatština, makedonština a bulharština; k jižní skupině se počítá i staroslověnština.

Staroslověnština je nejstarší spisovný (= jazyk spisů) jazyk slovanský, před ním nejsou doloženy písemné projevy v žádném slovanském jazyce.

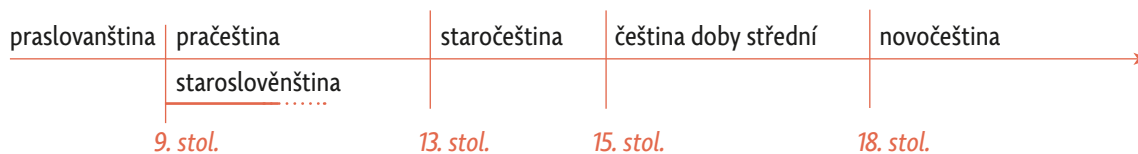
Staroslověnština je jazyk, který vytvořili soluňští bratři Konstantin a Metoděj, když přišli roku 863 hlásat křesťanství na Velkou Moravu. Konstantin sestavil hned na počátku pro tento jazyk z prvků malé řecké abecedy hlaholské písmo – hlaholici. Vedle něho byla později sestavena z velké abecedy řecké ještě jedna slovanská abeceda, graficky jednodušší, tzv. cyrilice.

Staroslověnský jazyk byl jazykem liturgickým, brzy se stal společným kulturním jazykem téměř všech Slovanů a prostředníkem mezislovanských kulturních výměn. Tak se stal třetím mezinárodním jazykem v Evropě vedle latiny a řečtiny a čtvrtým jazykem liturgickým.

Na cyrilici vývojově navazuje azbuka, kterou užívá jako písmo ruština, ukrajinština, běloruština, bulharština, makedonština a srbština.

Vývojové fáze češtiny

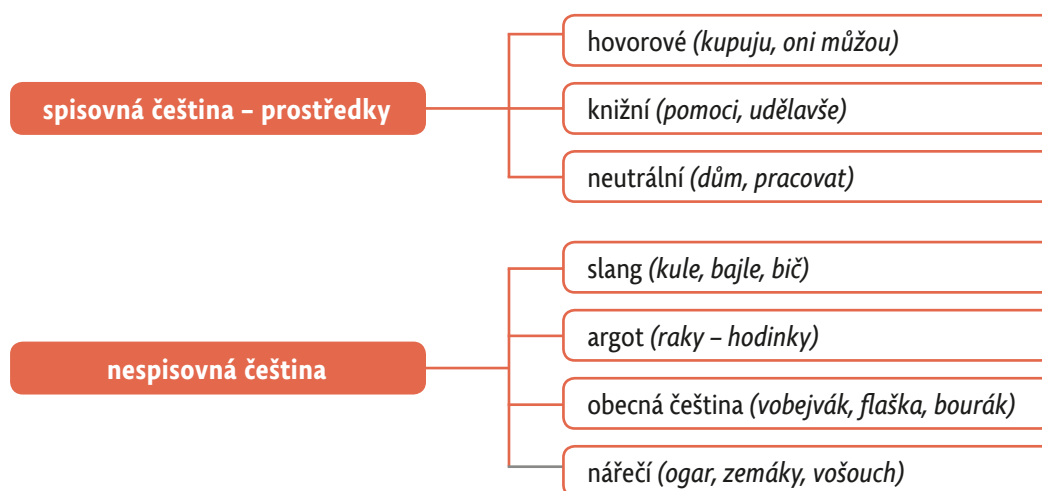

Útvary českého jazyka a jazyková kultura

Čeština je naším jazykem národním, jazykem mateřským.

Nejdůležitějším útvarem českého jazyka je **spisovná čeština**:

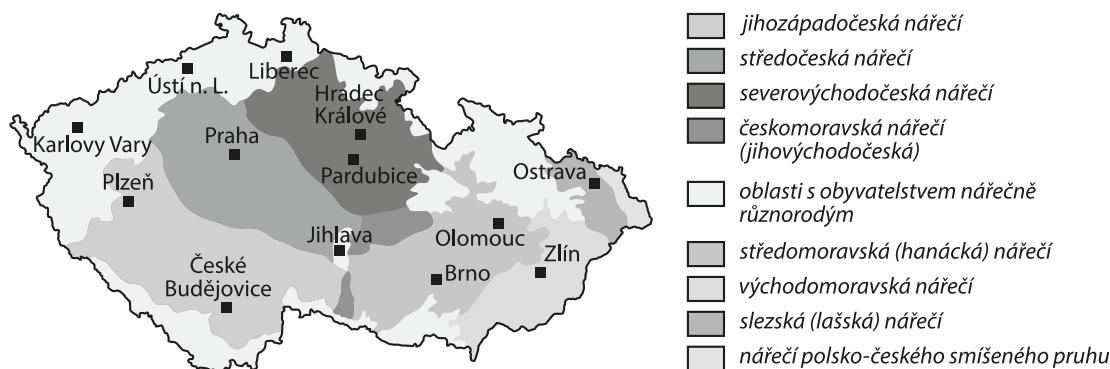
- používá se ve všech oblastech veřejného života;
- je prostředkem pro tvorbu děl odborných, publicistických, uměleckých aj.;
- je jednotná na celém našem území;
- v mluvených spisovných projevech se užívá **hovorových slov**;
- její podoba je zapsána v prestižních (kodifikačních) příručkách.

Pro běžnou komunikaci se užívá tzv. **běžně mluvený jazyk**, v němž střídáme jazykové prostředky z různých útvarů češtiny. V Čechách se pro běžnou mluvu hodně užívá obecná čeština – **nepisovný útvar, nadnářeční celek** (interdialekt) vzniklý stíráním rozdílů mezi nářečími na území Čech. Od spisovné češtiny se liší výslovností, tvary i v části slovní zásoby. Na Moravě se často v běžné komunikaci více uplatňují nářečí.

Český jazyk se **liší také místně** (geograficky, teritoriálně), a protože se jako každý živý jazyk vyvíjel, liší se i podle vývojového období (historicky).

Útvar národního jazyka, který se užívá k dorozumívání v běžném každodenním styku a který je rozlišen podle míst, nazýváme místní (teritoriální) **nářečí**.

Věnujeme-li vědomě trvalou péči upevňování spisovného jazyka, mluvíme o **jazykové kultuře**. Jazykovou kulturu utváří **úroveň jazykového vyjadřování** a stálá péče o jeho kvalitu.

Základem péče o spisovný jazyk je teoretické poznání existující normy současného spisovného jazyka. Jazykovou kulturu teoretik jazyka podporuje, avšak ti, kdo spisovným jazykem mluví, ji realizují. Vyspělá úroveň jazykové kultury by měla být základním znakem vysoké všeobecné vzdělanosti.

Komunikace a sloh

Úvod k výuce slohu

Cílem **stylistiky** (= nauky o slohu) je zkoumání výstavby jazykových projevů, pochopení rozdílů mezi stylovými příznaky jazykových prostředků, zvládnutí výběru přiměřených jazykových prostředků s ohledem na konkrétní projev.

Tvoříme-li jazykový projev, nejde pouze o jazykovou správnost, ale i o **smysluplnost, vhodnost, přiměřenost** vzhledem k adresátovi, **srozumitelnost, působivost, pestrost a originalitu**.

Styl typický pro vyjadřování jednotlivce nazýváme individuální (osobní) styl. Odráží autorovy vlastnosti, povahu, temperament, záliby, jeho jazykové vzdělání a vyjadřovací schopnosti.

Jazykové styly rozlišujeme podle funkce, mluvíme proto o funkčních stylech:

- styl prostěsdělovací,
- styl odborný (teoreticky odborný, popularizační),
- styl publicistický,
- styl umělecký,
- styl administrativní.

Každý z funkčních stylů má svůj způsob využití jazykových prostředků. Jazykové projevy tvoříme často „modelově“, užíváme **slohové postupy** (vyprávěcí, popisný...) a z nich vyplývající typy jazykových projevů, tzv. **slohové útvary** (např. zpráva, oznámení, popis, vypravování, výklad, úvaha).

Charakteristika

Charakteristika je slohový útvar, kterým vystihujeme **povahu člověka** (nebo více lidí), ale i zvířete (event. věci). Vlastnosti můžeme v charakteristice vyjadřovat přímo (charakteristika přímá) nebo nepřímo (charakteristika nepřímá). Obě charakteristiky se mohou prolínat, když konkrétní vlastnost dokreslíme jednáním.

Odborný text a jeho tvorba

S odbornými texty různé úrovně se setkáváme denně. V učebnicích, různých populárně naučných časopisech a knihách, ale stále více také prostřednictvím internetu.

Existují různé úrovně odbornosti – je rozdíl mezi vědeckým textem určeným expertům v daném oboru, texty ve vysokoškolských učebnicích a texty určenými pro širokou veřejnost.

Ve všech případech však jde o **odborný funkční styl**, který se, i přes velké rozdíly v míře složitosti, vyznačuje některými společnými rysy. Při tvorbě odborných textů se výrazně uplatňuje slohový **postup výkladový** a slohový **postup popisný**.

Na texty určené širší veřejnosti, včetně textů v učebnicích, jsou kladeny některé základní požadavky.

Nejdůležitějším slohovým **útvarem** je **výklad**. Má podobu **mluvenou** i **psanou**.

Výklad by měl být:

- pravdivý, **věcně správný**
- **objektivní** (nezávislý na našich pocitech a přáních)
- **přiměřeně rozsáhlý**, podle toho, komu je určen
- **přehledný** a **systematický**
- **srozumitelný** pro cílového uživatele
- **jazykově správný**, založený na spisovném jazyce
- slovní zásobou založený na slovech **citově neutrálních** a zvláště na **odborných názvech – termínech**
- **jazykově přiměřeně složitý**, aby dokázal vyjádřit podstatu jevů, vztahy mezi jevy, jejich vznik, vývoj, vztahy mezi jejich částmi...

Abychom v učení byli úspěšní, musíme umět s odborným textem účinným způsobem pracovat. Včetně určitých **způsobů písemného záznamu**. Mezi nejzákladnější možnosti patří:

- **osnova** – zachycuje nejdůležitější součásti obsahu textu, můžeme ji využít jako pomůcku pro další, podrobnější zpracování nebo jako pomoc při ústní reprodukci obsahu
- **výpisky** – vypsání jednotlivé informace, myšlenky, citáty ...
- **výtah** – zkrácený souvislý text, vycházející z obsahu původního textu, ale jazykově nově zpracovaný
- metoda **I.N.S.E.R.T.** (*Interactive Noting System for Effective Reading and Thinking – Interaktivní poznámkový systém pro efektivní čtení a myšlení*):
  1. Postupně podtrhávejte důležité údaje a myšlenky.
  2. Každou podtrženou informaci si přímo v textu ihned označte jedním z následujících symbolů:

✓ = známé (údaj, který již znám)

+ = nové (důležitá nová informace nebo myšlenka)

! = překvapivé (informace nebo myšlenka, která mě překvapila, neboť jsem si myslel/a něco jiného, nebo s ní přímo nesouhlasím)

? = chci vědět více (nebo nechápu)

Pokud máme k dispozici 4 barevně odlišné zvýrazňovače, můžeme jimi jak podtrhávání, tak i užití daných symbolů nahradit.

Líčení

Líčení je zvláštní, speciální druh **subjektivně zabarveného popisu**, jehož cílem není přesně popsat nějakou věc, budovu, krajinu či pracovní postup, ale spíše zachytit atmosféru daného okamžiku v určitém prostředí. Zachytit náladu, dojmy, pocity, barvy, vůně, zvuky...

Z hlediska funkčních stylů má líčení nejblíže ke **stylu uměleckému**. Proto se zde, zvláště jde-li o líčení básnická, skutečně umělecká, uplatňují některé specifické **jazykové prostředky**:

- **metafora** – nepřímé, obrazné pojmenování na základě vnější podobnosti (*oči domů, slzy deště, sněhová peřina*)
- **metonymie** – nepřímé, obrazné pojmenování na základě vnitřní souvislosti (*uplynulo několik jar*)
- **epiteton** – **básnický přívlastek** – neobvyklý, fantazii čtenáře povzbuzující přívlastek (*rozsvícená louka, diamantový třpyt vody*)
- **personifikace** – zosobňování – neživé věci se „chovají“, jako by byly živé (*hory zasténaly, lesy zašeptaly*)
- zajímavá neobvyklá **přirovnání** (*sněhové vločky jako bílí motýli*)
- slova **citově zabarvená** (lichotivá nebo hanlivá, třeba používat uvážlivě a v přiměřeném počtu)
- **apostrofa** – řečnické oslovení neživé věci, zvířete nebo nepřítomné osoby (*ty můj rodný kraji*)
- působivá **dějová slovesa**, která atmosféře okamžiku a prostředí dodávají větší dynamiku (*vodopád bouří, sténá, řve, řítí se, hučí, naříká...*)
- **neologismus** – nově utvořené slovo, kterým autor dosahuje originality
- **poetismus** – slovo básnické, knižní, běžně neužívané (*luna, zřít, šumný...*)

Výtah

Výtah je **shrnutím hlavních myšlenek** odborného textu.

Při psaní výtahu dodržujeme **přehlednou stavbu**, vyjadřujeme se v co **nejkratších jednoduchých větách**, vytvoříme opět **souvislý text**, ve kterém se vyskytují jen hlavní myšlenky, ne podrobnosti. Na závěr **vždy citujeme**, odkud jsme čerpali – autora, dílo, místo vydání, nakladatelství, rok vydání, kapitolu, stránky. Výtah můžeme doplnit **citátem**, tj. doslovným zněním krátké části textu, které uvádíme v uvozovkách.

Souhrnné poučení o slohu

Komunikace probíhá mezi mluvčím (pisatelem) a příjemcem (adresátem).

Jazykové projevy se od sebe liší – týž obsah můžeme vyjádřit různým způsobem podle toho, o čem mluvíme a komu je projev určen, za jakých podmínek a jakou formou se projev uskutečňuje. Podle toho vybíráme jazykové prostředky. Výběr jazykových prostředků a jejich uspořádání v jazykových projevech se nazývá **sloh** (styl).

Je důležité, v jaké formě se projev uskutečňuje, zda jde o **projev mluvený** (ústní), anebo o **projev psaný** (písemný) nebo **tištěný**.

- **Mluvený projev** má navíc některé specifické prostředky zvukové (intonaci, větný přízvuk, tempo řeči, rytmus, důraz) – jimi můžeme účinně působit na posluchače. Uplatňují se i prostředky mimojazykové (mimika obličeje, gesta).
- **Psaný projev** je založen na uvážlivé volbě slov tak, aby slova byla po významové i slohové stránce co nejpůsobivější a nejmýstižnější. Větná stavba bývá složitější a propracovanější.

Podle **obsahu**, **cíle** a **zaměření** třídíme jazykové projevy po stránce slohové do několika oblastí.

- Projevy, v kterých jde o běžné dorozumívání a o prosté sdělování v běžném styku, patří do stylu **prostěsdělovacího**.
- Projevy ve styku pracovním, administrativním a obchodním zahrnujeme do stylu **administrativního**.
- Jazykové projevy z jednotlivých vědních oborů (humanitních, přírodovědných a technických) patří do stylu **teoreticky odborného**.
- Jazykové projevy, v nichž se vědecké poznatky zpřístupňují, popularizují, vytvářejí oblast stylu **popularizačně odborného**.
- Nově se jako samostatný vyčleňuje styl **učební**, který je v učebních textech a učebnicích. Má funkci odborně informační.
- Specifický stylový charakter mají některé projevy v hromadných sdělovacích prostředcích. Jejich cílem je jednak poskytovat informace (styl **novinářský, žurnalistický**), ale také přesvědčovat a ovlivňovat čtenáře a posluchače (styl **publicistický**).
- V dílech umělecké literatury má své místo styl **umělecký**, v němž vystupuje do popředí funkce estetická.

Podle způsobu jazykového zpracování tématu, podle poměru mluvčího k němu i podle uspořádání obsahových složek rozlišujeme jednotlivé **slohové postupy**.

Nejjednodušší je postup **informační**, složitější jsou postupy **vyprávěcí** a **popisný** a nejsložitější je postup **výkladový** a **úvahový**. Mnohostranně se slohové postupy prolínají a kombinují v projevech uměleckých.

Slohové postupy se uskutečňují v **slohových útvarech**. Pro každý slohový útvar je příznačný některý slohový postup jako základní. V některých útvarech se slohové postupy kombinují.

- Slohové **útvary**, v nichž převažuje **postup informační**, jsou zpráva, oznámení, dopis, žádost aj.
- Slohový **postup popisný** – jeho základem je pozorování. Podle toho, co popisujeme, rozlišujeme popis osoby (charakteristiku), popis děje, popis pracovního postupu, odborný popis aj.
- **Postup vyprávěcí** je založen na vystižení nějakého děje, události. Základním znakem vyprávění je dějové napětí, které vzniká při dějové zápletce a v dalších částech vyprávění se stupňuje.
- Při **postupu výkladovém** jde o poučení o nějakém jevu, o objasnění vztahů mezi jevy a o vysvětlení zákonitostí.
- V **postupu úvahovém** vystihujeme a zdůvodňujeme s hodnocením význam nebo důležitost jevů, zvláště aktuálních jevů v různých oblastech společenského života.
- Některé slohové útvary se uskutečňují především v **podobě mluvené**. K těm patří zvláště **útvary řečnické** – projev, proslov, řeč. Typický mluveným útvarem je také diskuse.

